

Кушчубек кызы Ш.

**БАЛАНЫН БААЛУУЛУК БАГЫТТАРЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА КЫРГЫЗ ЭЛ ОЮНДАРЫНЫН ТАРБИЯЛЫК
ПОТЕНЦИАЛЫН ПАЙДАЛАНУУ**

Кушчубек кызы Ш.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА
КЫРГЫЗСКИХ НАРОДНЫХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТНЫХ
ОРИЕНТАЦИЙ РЕБЕНКА**

Kushchubek kyzy Sh.

**USE OF THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF KYRGYZ PEOPLE GAMES IN THE
FORMATION OF VALUABLE CHILD ORIENTATIONS**

УДК:14

Макалада кыргыз эл оюндары өзүндө педагогикалык потенциалды камтып жүргөн ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү, элдин салттуу маданиятын, социалдык тажрыйбаны жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды сактоо жана кийинки муундарга мурастаонун каражаты катары каралат. Мектепке чейинки жогорку топтордун артыкчылык берген баалуулук багыттарын иликтөөгө алуу алар үчүн достуктун (жолдошчулук), жакшылыктын, билимдин (акыл), ден соолуктун, эрдиктин, эмгектин мааниси жогору экендигин көрсөттү. Баалуулуктардын белгиленген жыйындысы тийиштүү баалуулук багыттарды калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз эл оюндарын тандоого мүмкүндүк берди.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки тарбия, баалуулуктар, баалуулук багыттар, элдик оюндар, бала бакча.

В статье рассматриваются кыргызские народные игры как особый вид деятельности, несущий в себе большой педагогический потенциал, как средство сохранения и передачи традиционной культуры народа, социального опыта и общечеловеческих ценностей. Анализ приоритетных ценностных ориентаций дошкольников старшей группы показал, что наиболее значимыми для них являются дружба (товарищество), добро, знание (ум), здоровье, мужество, труд. Выделенные совокупности ценностей позволили сделать отбор кыргызских народных игр, способствующие формированию соответствующих ценностных ориентаций.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, ценности, ценностные ориентации, народные игры, детский сад.

In the article the Kyrgyz folk games are regarded as a special kind of activity that carries a great teaching potential, as a means of preservation and transmission of traditional culture of the people, social experience and human values. Analysis of the priority value orientations of the older group of preschool children showed that the most important for them is friendship (partnership), good, knowledge (mind), health, courage, work. Dedicated set of values led to the selection of Kyrgyz national games, contributing to the formation of the corresponding

Key words: early childhood education, values, value orientation, folk games, kindergarten.

Акыркы он жыл аралыгында адамдардын жашоосунун ар кыл чөйрөсүндө, коомдогу рыноктук ма-

милелердин тездик менен өнүгүүсү эгемен Кыргызстандын саясий жана экономикалык шартында жана ошондой эле анын социомаданий чөйрөсүндөгү болуп жаткан жалпы өзгөрүүлөргө өбөлгө түздү. Мындай өзгөрүүлөр коомдук аң-сезимдеги инсандык багытталууну, этномаданий нормаларды жана идеалдарды, руханий өндүрүштү, ошондой эле инсандын чыгармачыл өнүгүүсүн, өсүп келе жаткан муундун жарандык калыптануу маселелерин актуалдаштырууну талап кылды, булардын жыйындысы билим берүү системасын реформалоо жана анын бардык деңгээлдеринде тарбиялоо иштеринин зарылдыгына алып келди.

Азыркы учурда мектепке чейинки балалыктын көйгөйлүү маселелеринин бири болуп баланын курчап турган жашоо чындыгына карата баалуулук мамилелеринин калыптанышы маселеси эсептелет. Социалдык чөйрөнүн ар кыл багыттуулугу, анын кыргызстандык коомдо көзгө көрүнөрлүк экономикалык катмарланышы, карама-каршылыктуу маалыматтын агымы, үй-бүлөнүн жана коомдун тарбиялык потенциалынын төмөндөшү мектепке чейинки балдарды тарбиялоо процессинде терс таасирин тийгизүүдө, анткени, социалдык чөйрөнүн таасири аларга көбүрөөк тиет.

Мектепке чейинки балдардын баалуулук багыттарын калыптандыруу маселелерин чечүү үчүн ар кандай педагогикалык каражаттар пайдаланылат, биринчи кезекте, бул – көркөм адабият каражаттары, тарбия берүүнүн көргөзмө каражаттары, ошондой эле ар кыл оюндар, анын ичинде элдик (улуттук) оюндарды да айтууга болот.

Белгилүү болгондой, мектепке чейинки баланын негизги ишмердүүлүгү – оюн ишмердиги, аны иликтөөгө алуу иши изилдөөчүлөр Ф. Шиллер, Г. Спенсер, В. Вундт (1887) тарабынан негизделген. Ошол кезде эле оюн баланын жетилген инсандык психологиялык жөндөмдүүлүктөрүн активдештирүүнүн натыйжасы катары каралган. Оюнда балдардын кыялдары ачык байкалып, ой жүгүртүүсү өнүгөт (К.Д. Ушинский,

А.И. Сикорский, Дж. Дьюи ж.б.). Баланын сенсордук-кыймылдаткыч ишмердүүлүгү жана анын оюнун операционалдык формалары ортосундагы байланышты изилдөөдө, балдар оюну тууралуу билимди өнүктүрүүдө Ж. Пиаже чоң салым кошкон. Оюндун жалпы психологиялык теориясы А.Н. Леонтьевге, өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо оюндун социалдык ролу белгиленген атайын психологиялык теория Д.Б. Эльконинге тиешелүү.

Көп түрдүү балдар оюндарынын ичинен биз элдик оюндарды тандап алдык. Элдик оюндар баланын калыптануусунда жана өнүгүүсүндө маанилүү ролду ойнойт, баланын элдик маданиятка аралашуусунун, руханий тарбиялануусунун, жалпы адамзаттык баалуулуктарынын калыптануусунун каражаттарынын бири болуп саналат. Элдик оюнда элдин жашоо образы жана өз алдынчалыгы, анын тарыхы, колорити жана улуттук-маданий жана этникалык салттары ачык таасындалган.

Педагогикалык адабияттарда элдик оюндардын мектепке чейинки курактагы мүмкүнчүлүктөрүн жана алардын баланын адеп-ахлактык, эстетикалык, аң-сезимдик жана кыймылдуу өнүгүүсүндөгү ордун ачып берген бир катар изилдөөлөр берилген. А.П. Усова өз эмгектеринде «элдик педагогиканы элдик балдар оюндарынын балага ымыркай кезинде жана мектепке чейинки мезгилиндеги тарбия берүүдөгү зарыл мазмуну» деп белгилеген [8]. Орустун улуу педагогу К.Д. Ушинский элдик оюндардагы образдар балдарга жеткиликтүү болгондуктан, ал балдарга жакын деп эсептеген [9]. П.Ф. Лефаст элдик оюндарды ойноо менен бала жергиликтүү, үй-бүлөлүк турмушта, аны курчап турган тааныш чөйрөдө белгилүү болгон адаттар жана салттар менен таанышат [4]. Элдик даанышмандыкта: «Эгер кайсы бир эл тууралуу билгиңер келсе, алардын балдары кантип жана эмне менен ойноп жатканын көргүлө» деп айтылат.

Педагогикалык таасир этүүнүн каражаты катары элдик балдар оюндарынын мааниси, элдик оюндардагы каада-салттын ролу тууралуу маселелер Х.Анаркулов, Ю. Мусина, Т.В. Панкова, М.Р. Рахимова, М.К. Саралаев, Г.Н. Симакова, С. Токторбаева, Т.Э. Уметов ж.б. кыргыз изилдөөчүлөрүнүн эмгектеринде чагылдырылган.

Х.Ф. Анаркуловдун эмгегинде мектеп окуучуларынын дене түзүлүшүнүн өнүгүшүнө өбөлгө болуучу кыргыздын кыймылдуу оюндары чогултулган. Автор 100дөн ашуун элдик оюндарды сүрөттөп, аларды 13 топко бөлүштүрөт: жөө оюндар, чуркоо оюндары, секирүү оюндары; предметтер менен оюндар, кардагы оюндар, зериккендеги оюндар, бир нерсеге тийгизүүчү оюндар, оор нерсени көтөрүп башка жерге алып баруучу оюндар, жуп-жубу менен ойнолуучу оюндар, эмгек оюндары, искусство менен байланышкан оюндар, сөз оюндары, атчан оюндар [1, 3].

Т.Э. Уметов мектепке чейинки балдардын көңүл буруусун, кабылдоосун, эс тутумун, тапчыктыгын, ой жүгүртүүсүн машыктырууга багытталган кыргыз

элинин өнүктүрүүчү оюндарын ачып берген. Өнүктүрүүчү оюндардын төмөнкү топтору аныкталган: интеллектуалдык оюндар, экологиялык оюндар, кыймылдуу оюндар, эмоционалдык тең салмактуулук оюндары, кол жөндөмүн жана шамдагайлыгын өнүктүрүүчү оюндар, манжа оюндары, булардын көпчүлүгү балдар бакчасында педагогдор тарабынан колдонулат [7].

М.Р. Рахимованын, Т.В. Панкованын китебинде мектепке чейинки курактагы балдар үчүн тогуз элдик оюндун сүрөттөлүшү берилет, ал оюндардын ичинде интеллектуалдык мүнөздөгү, эркти машыктыруучу да оюндар бар [5].

Психологиялык-педагогикалык адабият мектепке чейинки курактагы балдарды тарбиялоодо, баланын жалпы адамзаттык баалуулуктарынын жана анын маданий чөйрөдөгү гуманисттик башатынын калыптануусунда элдик оюндардын ролу өзгөчө деген жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет.

Ушуга байланыштуу азыркы учурда мектепке чейинки тарбия берүүдө элдик оюндарды пайдалануусу төмөнкү негизделген жалпы илимий методологиялык мамилелер аркылуу ачылып берилди. Алар: аксиологиялык, социомаданий жана компетенттүүлүк; негизги принциптер (маданиятка ылайык, табиятка ылайык, компетенттүүлүк) жана алдыңкы идеялар (уламалуулук; тарбиялык процессте жалпы адамзаттык, этникалык баалуулуктардын берилиши; мектепке чейинки курактагы этнопедагогикалык багыттуулукту түзүүдөгү жана аны ишке ашыруудагы комплекстүүлүк).

Мектепке чейинки куракта элдик оюндардын каражаттары аркылуу баалуулук багыттарын калыптандыруунун методологиялык негиздеринин негизи катары аксиологиялык мамиле тандалып алынды. Аксиологиялык мамиле гуманисттик педагогиканы органикалык түрдө толуктап турат, анткени, мында адам коомдогу эң жогорку баалуулук жана коомдук өнүгүүнүн негизги максаты катары каралат. Аксиологиялык ой жүгүртүүнүн борборунда бири-бирине көз каранды, бири-бири менен карым катышта болгон дүйнөнүн концепциясы жайгашкан. Ал биздин дүйнөбүз – бир бүтүн адамдын дүйнөсү, андыктан, адамзатты бириктирип турган жана ошол эле учурда ар бир адамды жеке мүнөздөгөн жалпылыктарды көрө билүү абдан маанилүү деп белгилейт. Гуманисттик баалуулук багыттуулук В.А.Сластениндин пикири боюнча, – баалуулук системасынын калган тогоолоруна жигердүү дем берүүчү «аксиологиялык пружина» [6].

Төрөлгөндөн тартып эле бала белгилүү бир чөйрөгө туш келип, анда тынымсыз карым-катыш мамилелерде болот. Бул чөйрөдө ал өнүгөт, тарбияланат, билим алат. Мында анын коом жана ар кыл социалдык топтор менен карым-катышуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктап туруучу кайталангыс жеке адаттары калыптанат.

Бала төрөлгөнү жалпы адамзаттын тарыхый калыптанган системасына туш болуу менен улуулардан баалуулук багыттоочу системасын алат жана аларды кандайдыр өзгөргүс, фундаменталдуу нерсе катары калыптандырат. Социалдык чындыкты таануу процессине тереңдеп кирүү менен бала баалуулук багыттуулук тууралуу өзүнүн жеке билимдерин байытып, аны өнүктүрө баштайт, ошону менен эле социалдык тажрыйбада адеп-ахлактык жүрүм-турумдун адаттарын топтоп отуруп, бара-бара аларды адамдын социалдык-баалуулук жүрүм-турумунун көндүмдөрүнө айландырат.

Аксиологиялык мамиле жалпы гуманисттик, үй-бүлөлүк, этномаданий баалуулуктарга, ошондой эле ар кыл элдердин бейпил жашоосунун баалуулуктарына багытталуу менен балада инсандык маданияттын пайдубалын – адамдагы адамдык башаттын негизги сапаттарын мектепке чейинки балалык курагында эле инсандык өнүгүшүнүн негизги маселеси катары түптөп берүүнү негизги маселе катары карайт [2]. Балага «Сулуулукту», «Жакшылыкты», «Нукуралыкты» чындыктын төрт негизги чөйрөсүндө – табиятта, «колго жасалган дүйнөдө», айланасындагы адамдарда жана өзүндө ачып берүү. Бул жобону конкреттештирүү менен баалуулук багыттуулук чөйрөсүндө мектепке чейинки билим берүүнүн негизги милдеттерин элдик оюндардын каражаттары аркылуу белгилеп көрсөтүүгө болот:

1. Элдик оюндардын каражаттары аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарда «адам – коом» системасындагы жана жалпы адамзаттык принциптерге негизделген коомдун өзүндөгү карым-катнаштары тууралуу адекваттуу түшүнүктөрүн калыптандыруу;

2. Элдик оюндар аркылуу баланын курчап турган дүйнөгө, аны менен болгон мамилелериндеги максатынын мүнөзүн, мотивдерин, адептүүлүккө туура келүүчү көз карашынын тигил же бул стратегиясын тандап алууга даярдыгын аныктап туруучу мамилесин калыптандыруу;

3. Этномаданий тарбиялык процессте элдик оюндарды активдүү колдонуу менен жөндөмдөрдүн жана көндүмдөрдүн системасын жана баалуулук карым-катнаштын стратегиясын калыптандыруу.

Аксиологиялык мамиленин негизги дефинициялары болуп «баалуулуктар» жана «баалуулук багыттуулук» эсептелет. Психологиялык-педагогикалык илимде аталган түшүнүктөрдүн бир катар аныктамалары бар, алардын ар бири жөндүү, анткени, баалуулук багыттуулук маселелерин иликтөө автордун тийиштүү теориялык концепти тандап алышына жараша ишке ашырылат. Бул аныктамаларды мазмундук иликтөөгө албастан, биз бул иште жумушчу катары төмөнкүнү тандап алдык: «баалуулук» – бул айрым этностун жана жалпы эле адамзаттын маданиятынын маңызын билдирүүчү, тарыхый тажрыйбаны ишке ашыруучу адамдардын өз жүрүм-турумунун максаты жана нормалары тууралуу

жалпы түшүнүктөрү. Ар бир адамдын аң-сезиминдеги бул багыттар менен ал өзүнүн аракеттерин байланыштырат, жүрүм-турумдун конкреттүү тибин калыптандыруу үчүн негиз болуп калат. Бир жагынан, баалуулуктар субъектин мүмкүн болгон мотивациялык түзүлүштөрүнүн мейкиндигин билдирсе, экинчи жагынан, баалуулуктар субъект мотивди тандоодо таянуучу кырдаалды баалоонун тышкы критерийи болуп эсептелет. Ар бир индивид өзүнүн жашоо ишмердүүлүгүнүн призмасы аркылуу коомдук жана жеке тиричиликтин ортосундагы байланыштырып туруучу тогоосу болгон баалуулуктардын иерархиясын тандайт жана аларды иреттейт. «Баалуулук мамилелер» – субъектинин курчап турган дүйнөдөгү объект менен болгон туруктуу тандалма байланышы, аталган объект өзүнүн бардык социалдык маанилеринде объект үчүн инсандык маңызга ээ болуу менен ар бир адамдын жашоосу үчүн мааниси чоң. Баалуулук мамилелердин негизги кызматы – белгилүү социалдык шарттарда аң-сезимдүү аракет катары жүрүм-турумду жөнгө салуу [9].

Ушуга байланыштуу, биз кыргыз эл оюндарын өзүндө чоң педагогикалык потенциалды камтыган, элдик салттуу маданиятты, социалдык тажрыйбаны жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды сактоонун жана мурастоонун каражаты катары ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү деп карайбыз. Жогорку топтогу мектепке чейинки балдардын артыкчылык берилген баалуулук багыттуулуктарын иликтөөгө алууда алар үчүн достук (жолдошчулук), жакшылык, билим (акыл), ден соолук, эрдик, эмгек эң маанилүү экенин көрсөттү. Аталган баалуулуктардын жыйындысы тийиштүү баалуулук багыттуулуктарды калыптандырууга өбөлгө түзүүчү кыргыз эл оюндарын тандоого мүмкүндүк берди:

- Достук (жолдошчулук): Ак терек, кок терек (Белый тополь, зеленый тополь); Коз танмай (Жмурки); Жолук таштамай (Подбрасывание платка; Алтын дарбаза (Золотые ворота, ручеек); Алакан чапмай (Ударь по ладошке); Ойнок манжа (Игровые пальцы); Кан таламай (Борьба хана); Токту сурамай (Просить ярку).
- Жакшылык: Хромая и горбатая, одетая в лохмотья «бабка» (Аксак кемпир бапалак).
- Билим (ум): Беш таш (Пять камушков); Чатыраш (Игра в веревочку).
- Ден соолук: Чатыраш (Игра в веревочку); Арпа кууру (Жарю ячмень); Айлан кочок (Водяной жук); Алакан ачмай (Раскрытие ладошек); Ит жалатмай (Лакание по-собачьи).
- Эрдик: Кол курош (Борьба руками); Манжаны карма (Поймай палец); Кызыл короз, ак короз (красный петух, белый петух); Буркут тумшугу (Клюв беркута); Аркан тартыш (Перетягивание каната).
- Эгек: Бакчачы (Садовник); Топу басмай (Накинть шапку).

Ошентип, азыркы учурдагы мектепке чейинки тарбия берүүдө аксиологиялык мамилени ишке ашыруу, инсандын адамдык сапаттарын актуалдаштыруучу элдик оюндарды пайдалануу менен инсандын этномаданий окшоштугун кеңейтүү аркылуу ишке ашат деген жыйынтык чыгарууга болот.

Адабияттар:

1. Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. - Бишкек: Кыргызстан, 1991. – 192 с.
2. Безрукова Л.В. Аксиологический подход к проблемам современного дошкольного образования // Вестник ОГУ. – 2000. – С. 55–59.
3. Калдыбаева А.Т., Кушчубек к. Ширин. Аксиологический подход в этнокультурном воспитании детей дошкольного возраста средствами народных игр //

Международный журнал экспериментального образования. – Москва, 2017. – № 4–2. – С. 100–103.

4. Лесгафт П.Ф. Руководство по физическому образованию детей дошкольного возраста, Т.2. – М.: АПН РСФСР, 1952.
5. Рахимова М.Р., Панкова Т.В. Кыргызская народная педагогика: Учеб. -метод. Пособие. – Б.,1993. – 79 с.
6. Сластенин В.А., Чижикова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию.– М.: Академия, 2003. – 192 с.
7. Уметов Т.Э. Игры народов Средней Азии и Казахстана. - М.: Изд-во московского психолого-социального инст.; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. - С. 96-107.
8. Усова А.П. Обучение в детском саду. - М.: Просвещение, 1981. -176 с.
9. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. – М.: Просвещение, 1968. -557 с.

Рецензент: к.пед.н., доцент Нусубалиева Е.Ш.